

ՅՈՒՆԻՈՆԵՍ ՎԱՆԱԿԱՆԻ ԵՐԿԵՐԸ

(Երկրորդ հատված):

Վարդան Արեւելցւոյ վկայութեան համաձայն Վանական վարդապետ «աստէն թողեալ զանուն քաջութեան յաշակերտս եւ ի գիրս» (էջ 146) կը վախճանի: Արդեամբ ալ թողուցած է անիկա այլեւայլ երկասիրութիւններ, որոնց ամիսի պատկերը պիտի ջանամ ներկայացնել հոս, որչափ անոնք հասած են մեր ծանօթութեան: Պայծառութեան համար պատշաճ է զանոնք երեք դասի բաժնել՝ Պատմական, Մեկնողական եւ Մանր երկեր:

1. Պատմական երկ: Ստոյգ է թէ Վանական պատմութիւն մը գրած է: Այս մասին Վարդան Արեւելցին կը հաղորդէ. «Արդ ի վեցհարիւր ութսուն եւ հինգ թուականէն Հայոց (1236) մինչեւ յետին հարիւր չորեքստասն (1265), յորում եմքս մեք, զոր ինչ արարին ազգն Նետողաց ընդ աշխարհս եւ ընդ իշխանութիւնս, որ յայսմ կողմանէ ծովու մեծի ընդ Պարսս եւ ընդ Աղուանս եւ ընդ Հայս եւ ընդ Վիրս եւ ընդ աշխարհս Հռոմոց կոչեցեալ, ուր էին բնակեալք Հայք եւ Ասորիք, Յոյք եւ Տաճիկք եւ Թուրքմանք, գրեալ են մանրամասնաբար փառաւորեալ հայրն մեր Վանական վարդապետն եւ հարազատն մեր Վիրակոս վարդապետն հօրն համանման, զոր մեք ոչ համարձակեցաք երեքնել կամ բազմաբանել» (էջ 147): Վարդանի կը ձայնակցի Վիրակոս Գանձակեցի երբ հայ պատմագիրներու իբրեւ վերջնորակ կը դնէ զինքը (էջ 4) եւ այլուր կը գրէ. «Զբովանդակ իրս եւ զբան եւ զգործ այս ժողովոյ (իմա՝ Լօռի եւ Անոյ 1204 — 1205ի իրարու յաջորդող ժողովները) գրեաց մեծիմաստ եւ առատասիրտն վարդապետ Վանական յիւրում պատմութեան, զի ականատես էր նա իրացն եղելոց եւ ականջալուր»¹ (էջ 87): Երկու պատմագիրներուս ըսածներն ի մի հաւաքելով կը տեսնուի թէ Վանականի շարադրած պատմութեան նիւթը կազմած են գլխաւորաբար Նետողաց ասպատակութիւններն ու Նուաճումները եւ թէ նա գիտցած է ասոնց հետ հիւսել նոյն ժամանակները Հայաստան ու հայաբնակ դրացի աշխարհներու միջ տեղի ունեցած պատմական իրողութիւններն՝ ըլլան անոնք աշխարհական պատմութեան եւ կամ

եկեղեցական պատմութեան հայող կէտեր: Այս ամէնն ըրած է նա «մանրամասնաբար»:

Հ. Ալիշան Վարդանայ հետեւելով այն եզրակացութեան կը միտի թէ Վանական իւր պատմութիւնը սկսած է 1236ին (Հայպտմ. 260), որուն հաւանութիւն տալը սակայն զժուարին կ'երեւայ: Վասն զի ինչպէս որ Վիրակոսի նկատմամբ Վարդանի խօսքերն ուրիշ իմաստով հասկնալու է, այսպէս եւ անոր վարդապետին մասին: Որովհետեւ յայտնի է թէ Վիրակոսի պատմագրութիւնն ոչ թէ 1236ին կամ 1238ին կը սկսի այլ Հայոց ի քրիստոնէութիւն դառնալէն: Դարձեալ Գանձակեցւոյ վերոյիշեալ խօսքերուն համաձայն իւր վարդապետը խօսած է յիւրում պատմութեան նաեւ Զաքարէ Սպասալարի հրամանով համախմբուած ժողովոյն մասին որ 1204ին ի Լօռի եւ ապա 1205ին յԱնի կը գումարուի: Ուստի պէտք է ներթադրել թէ պատմութեանս նիւթ եղած էին ոչ թէ միայն 1236էն ետքը պատահած իրողութիւնները, այլ եւ 1204/5ի դէպքերը եւ դուրսէ նաեւ աւելի հնագոյն շրջանը:

Վիրակոսի խօսքերէն Հ. Ալիշան (անդ 262) կ'եզրակացնէ. «Վանական վարդապետ այս թաթարաց պատմութենէն զատ ուրիշ մ'այլ գրած է ոչ սակաւ կարեւոր եւ աւելի կրօնական տեսութեամբ, բայց քաղաքական՝ մանաւանդ ազգային իրօք խառն, այն է ԺԳ. դարուն սկիզբներում» Զաքարիայ մեծ Սպասալարի ստիպմամբ ի Լօռէ եւ յԱնի եղած ժողովոց դէպքն, որ շատ յուզմանց պատճառ տուին ժամանակին նշանաւոր վարդապետաց եւ վանահայրաց»:

Հ. Ալիշանի եզրակացութիւնը սակայն բռնազբօսիկ կը թուի, որովհետեւ հոս շատ պարզ են Վիրակոսի խօսքերը — «գրեաց յիւրում պատմութեան» — որով կ'ակնարկուի Վանականի պատմական մեծ աշխատութիւնը: Նաեւ կարծեմ ընդունելի չէ Հայապատու մի հեղինակին հետեւեալ միտքը. նա այնպէս կը համարի (էջ 260) թէ Վանական իւր պատմութիւնը սկսած է 1236ին եւ զայն վերջէն շարունակած է Վիրակոս մինչեւ 1265: Կարծիքս կուռնէ զուրկ կ'երեւայ եւ նա մանաւանդ ասոր հակառակ կը յառնէ այն կէտը որ Գանձակեցւոյն պատմութիւնն իւր մէջ ամբողջութիւն մըն է՝ սկսելով Հայոց դարձէն ի քրիստոնէութիւն շարունակաբար կը հասնի մինչեւ իւր վերջին տարիները:

Խորանշատի հիմնադրին պատմական երկը սակայն կը թուի թէ անհետ կորսուած է, գոնէ

¹ Խօսքերէս դուրսէ կարելի է եզրակացնել թէ Վանական այս ժողովներուն ներկայ անդամներէն մին եղած ըլլայ:

յայտնուած չէ անկէ ձեռագիր օրինակ մը: Ըստ երեւութիւն անոր ծանօթ կ'երեւայ Յովսէփ արքեպիսկոպոս Արղուծեան, որ 1788ին հրատարակած Ներսէս Շնորհալոյ ընդհանրականին վերջաբանութեան մէջ կը գրէ. «Վասն որոյ թողեալ մեր զերկարաբան պատմութիւնս հոգեկիր արանց Սամուէլ Անեցւոյն, Գօշ Մխիթարին, Վանական վարդապետին, Կիրակոս վարդապետին¹: Բայց այս ակնարկութիւնը կրնար վարդանայ ազդեցութեան տակ գրուած ըլլալ:

Երկրորդ յիշատակութիւն ընողն է մատենիս՝ Պաղտատար Սապէլեան հունգարահայ աշուտականը, որ ճինկիղխանի եւ այլ բռնաւորներու մասին գրած պատմութեան մէջ գործածած աղբիւրներուն նկատմամբ խօսք բանալով կ'աւանդէ. «Վանական վարդապետ մեծավոր կրօնավորաց ի Մեծն Հայաստան, որ գերի արին զինքը Թաթարները, բայց ետքը փախաւ ու գնաց իւր վանքը եւ/կցեց գրելու ամէն բանը, որ ինչեր արին Մուղղները եւ վերջ արաւ 1238²»:

Այս տողերս ծանօթ էին նաեւ Հ. Ալիշանի (Հայպոմ., էջ 261) նամակէ մը, զոր 1812ին աղնուազարմ Սապէլեան գրած էր առ Ստեփանոս Ագոնց: Աղնուական Հունգարահայոյն այս խօսքերուն մասին պատշաճ կը համարիմ դիտողութիւն ընելու որ թէեւ նա իւր պատմութեան աղբիւրներէն մին ալ Վանականի գործքը կը յիշատակէ, բայց չափազանց կասկածելի է, վասն զի իւր պատմութեան մէջ (որ առջեւս է) չի տեսնուիր պատմական այնպիսի անցք մը, որ միւս աղբիւրներու քով (Հեթում սպարապետ, Կերակոս, Մաղաբիա արեղայ...) չ'ըլլայ: Բաց աստի մաս մըն ալ եւրոպական գործքերէ թարգմանութիւն է:

Ըստ Հայապատումի հեղինակին (էջ 261) «Եսայի Զալալեան եպիսկոպոսն ալ կ'երեւցնէ թէ ունէր իւր գրանցին մէջ նաեւ այս մեր խնդրած Վանական վարդապետի Թաթարաց պատմութիւնը»:

Հռոմի Պրոքսեն Թանգարանին Թ. 34 Ձեռագրին մէջ թղ. 49 ա կայ հատած մը

«Խրատը վասն կաթողիկոս օծելոյ»: Հոս ի մէջ այլոց կ'ըսուի. «Երրորդ Վանական պատմագիրն թէ զՊետրոս պատրիարքն Սարգիս կաթողիկոսն ի կենդանութեան իւրում օծեալ էր կաթողիկոս իւրօք ձեռքն¹»: Այս խօսքերս իրենց աղբիւր ունին Վարդան Արեւելցին (Հմմտ. Պոմ. էջ 93), հետեւաբար նոր լոյս մը չեն տար մեր խնդրած պատմութեան ի նպաստ, որ կորսուած նկատելու է:

2. Մեկնողական երկեր: Աւելի ճօն է այս բաժինը, ուր Տաւուշեցի վարդապետը կը ներկայանայ իւր ուսուցչական բեմին վրայ: Հաւանօրէն գրած է ինքն այս երկասիրութիւնները իւր դասախօսութիւններու առթիւ աշակերտաց ձեռքը համառօտ ուղեցոյց մը տալու համար:

«Մեկնութիւն Յոբայ: Ձեռագիրներու մէջ ընդհանրապէս հետեւեալ խորագիրը կը կրէ. «Գիրք որ կոչի մեկնութիւն Յոբայ, արարեալ ծաղկաքաղօրէն Վանական վարդապետի, հաւաքեցեալ ի Դաւթայ եւ ի Յիւսէփոսէ Նրբիմաց վարդապետաց²»: «Ծաղկաքաղօրէն, բառէն կը տեսնուի որ նա Յիւսէփոսի, Ստեփանոս Սիւնեցւոյ, Եփրեմի, Դաւիթ Քոբայրեցւոյ, խօսքերն համախմբել ջանացած է եւ անոնց մտքի ծաղիկներէն փունջ մը կազմած: Իւր գրչին սեպհական մեկնութիւններ հաղուագիւտ են: Բացի վերոյիշեալ «Կոչումներէ կան սակաւթիւ կոչումներ ալ մի քանի անուններու՝ Շապ. որ գուցէ Շապուհ Բագրատունին նշանակէ, Դաւիթ Փիլիսոփայ (Գթ. Փիլ.), Եպիփան (Եպ.), եւ յաջորդ համառօտագրութիւնները՝ Արծթ. Ալ. եւ ասոնք ամէնքը մի մի անգամ կ'երեւան ամբողջ մեկնութեան մէջ³»: Կարեւոր աղբիւր մը եղած է իրեն ուրիշ գրութիւն մ'եւս զոր «այլ» բառին տակ կը ծածկէ անյայտ պատճառաւ: Հ. Չրաքեանի պէս ինծի ալ անհնար եղաւ այդ ծածկեալ անձը յերեւան հանելու: Գուցէ այդ «այլ»-ին տակ իւր գրիչը ծածկուած ըլլար, եթէ այլուստ իւր մեկնութիւնները յայտնի չ'ըլլային: Գործքիս մէջ երբեմն աչքի կը զարնէ «Վան», համառօտագրութիւնն որ անշուշտ Վանական ընթերցանելու է: Այս քաղուածօրէն մեկնութիւնս իւր պակասաւոր կէտերով համբաւեալ հեղինակին այնչափ պատիւ չի բերեր⁴:

¹ Գալեմբեարեան Հ. Գ., Գուցակ հայերէն Ձեռագրաց Վատիկանեան Մատենադարանի ի Հռոմ (անտիպ) Թ. 34:

² Տաւուշեան Հ. Գ., Գուցակ Ձեռագրաց, էջ 713:

³ Չրաքեան Հ. Գ., Խալիբոսի երկցու երոստղէմացոյ մեկնութիւն Յոբայ, Վենետիկ 1913, Բառաբան, ԽԲ:

⁴ Այս պակասաւոր կէտերուն նկատմամբ հմմտ. Հ. 2*:

¹ Գիրք որ կոչի ընդհանրական արարեալ... Երեւանի Շնորհալոյ, Սանկոպետրուրը 1788, էջ 239:

² Պատմութիւն մեծի կայսերն ճինկիղխանի առաջին կայսեր նախկին Մոգուլաց եւ Թաթարաց... եւ պատմութիւն աշխարհավեր բռնաւոր գուռուց Լէնկթեմուրին մեծի կայսեր Սմիղանգա եւ պատմութիւն Թալմազղուի Կատրաշին բռնավոր կայսերն Փերսիացոց ի Հայոց լեզվէ ի գրարուէն եւ մէկ փայլ թուրբաց լեզվէն եւ ի լեզու Մաճառաց ի Պաղտատար Սապէլեան... Գօթովար յամի Տեառն 1813, էջ 164: Ձեռագիրս այժմ կը գտնուի մեր Մատենադարանի մէջ եւ կը կրէ Թ. 753:

Ձեռագիրք. Գործքէս բաւական ձեռագիր օրինակներ կան: Յիշենք մեր Մատենադարանի թ. 289, 304 եւ 847 ձեռագիրներն, որոնք ամէն ալ վերջնադարեան են (Առջի երկուքին մասին հմտ. Տաշ. Յուց. թ. 289 եւ 304) Վենետիկի Մխիթ. Հարց ձեռագիրներու նկատմամբ հմտ. Հ. Զրաքեանի՝ Խսկիոսի Յորայ մեկնութեան յառաջաբանը: Յէջմիածին ըստ կարինեան ցուցակին կան թ. 1134, 1145—1150, 1227 ձեռագիրներն: Արդնոյ Բարձրահայեաց Ս. Աստուածածնի վանքին ձեռագիրներուն մէջ տեսած է Գ. Սրուանձաեանց Յորայ մեկնութեան օրինակ մը. հմտ. Թորոս Աղբար Բ. Կ. Պոլս, էջ 394: Օրինակ մ'ալ կայ Կ. Պոլսոյ Ս. Հրեշտակապետ Թաղի մատենադարանի մէջ. հմտ. Բանասէր, 1904, էջ 176:

Բ. Յովհաննու Վանական վարդապետի Տաւուշեցոյ Բացատրութիւն աղօթից Ամբակումայ վարդապէի: Մեկնութիւնս լոյս տեսած է «Ճառքալ», ամսագրին մէջ (1858, էջ 147, 195, 227): Մատենագրիս ամէնէն յաջող երկասիրութիւնն է ասիկա, շատ խնամքով եւ հմտութեամբ շարադրուած է: Թէեւ մէջը բառական իմաստով մեկնութիւններ ալ ներմուծուած են, բայց աւելի հոծ են եւ հետեւաբար գերիշխող այլաբանական տեսութիւնները: Աղբարներու հետազօտութեան մէջ ջանքերս ապարդիւն մնացին:

Մեկնողականներու շարքին մէջ գասելու է նաեւ հետեւեալները:

Գ. Վանական վարդապետի համեմատութիւն հին կտակարանացի նորս: Երկինք՝ Եկեղեցի, Արեգակն՝ Քրիստոս եւ Աւետարան. լուսինն՝ օրէնք սկզբնաւորութեամբ¹: Այլասացութեան ցանկ մըն է ըստ Ս. Գրոց, ուր Հին կտակարանի իւրաքանչիւր մատենի մէջ կիրարկուած նշանաւոր բառերը կարգաւ շարադասուած են եւ դիմացն ալ դրուած է անոնց նոր կտակարանի մէջ ստացած նշանակութիւնները: Որչափ կ'երեւայ գրութեան շարադրութեան շարժապատճառն է աշակերտներու եւ կամ որեւիցէ մեկնաբանի մը ներկայացնել հայելի մը, որուն մէջ նայելով կարելի ըլլայ պատկերը ճշգրիտ գծել:

¹ Զրաքեանի Յորայ Մեկնութեան հրատարակութեան յառաջաբանը եւ Հ. Ա. Վարդանեանի յօդուածը «Մերոյն Եփրեմ մեկնութիւն եւ սկիզբն Յորայ», Հանդէս Ամս. 1912, էջ 617—628:

² Տաշ., Յուց., էջ 480:

Ձեռագիրք. Մեր Մատենադարանի թ. 71, թշ. 537ա: թ. 130, թշ. 107ա: թ. 167, թշ. 229ա: Վենետ. Մխիթ. Մատ. կը գտնուի 6 օրինակ: Finck, Յուցակ Տիւրքիէնի հայ. ձեռագրաց. թ. 74, թշ. 205ա: Ուրիշ ձեռագիրներ հմտ. Սմատեանց, Գեղարքունիք, էջ 62: Հայաստան (Կ. Պոլս) 1852, թ. 98¹:

Դ. Տեսութիւն շարականին Ուրախացիր պսակ (Կուսից) Վանական վարդապետի ասացեալ ի խնդրոյ Պետրոսի: Կը սկսի «Աստուածսիրութիւն ի մարդս ոչ թէ յօրինաց պատուիրելոյ եւեթ են այլ եւ բնութեամբ է», Ամբողջութեամբն առեալ գեղեցիկ ու հնարամիտ գործք մը չէ, սակայն տեղիս տեղիս կը ներկայանան քնքուշ ասութիւններ ու գովեստներ Ս. Կուսի վրայ:

Ձեռագիրք Մեր Մատենադարանի թ. 642, էջ 19—30: Վենետ. Մխիթ. Մատ. 1 օր. նոտրագիր: Աճառեան՝ Յուցակ հայ. ձեռ. Թաւրիզե, էջ 116 (= Հանդ. Ամս. 1908, էջ 267):

Ե. Վանական վարդապետի ասացեալ ի սաղմոսն Այս ծով մեծ: Կը յիշուի միայն կար. Յուցակ. 1092:

Զ. Ի բանն հայեաց ի քեզ, գուցէ լի՜ ննցի բան ծածուկ ի սրտի քում: Ձեռագիրք Վենետ. Մխիթ. Տօնապատճառ, Ա., էջ 463 Տօնապատճառ Բ., էջ 664: Հմտ. Զարբանէլեան՝ Հայ. հին Դպրութեան պտմ. Գ. էջ 435:

Վանական անուան տակ հետեւեալ մեկնութիւններն ալ կը յիշուին, որոնք սակայն անհարազատ կ'երեւան:

Մեկնութիւն Եզեկիէլի եւ Զաքարիայ: Յանուն Յովհ. Վանականի կը յիշէ Զարբանէլեան, անդ, էջ 734, ծն. 1 կոչում ընելով կարինեան՝ Յուցակ, թ. 1227, ուր սակայն «Վարդանայ Վանականի» անուամբ կը նշանակուի:

Ըստ կարինեան ցուցակի թ. 1298 կ'գտնուի «Բաղուածք Աւետարանին Ղուկասու ի Վանական վարդապետէ», զոր ճշգրտէ կարդալու է «Եփեսոսի վանական վարդապետէ»:

3. Մանր երկեր. ա. Խրատ Դաւանութեան Վանական վարդապետի: Գրութեանն առիթն եղած է, ինչպէս վերը շօշափեցինք, Ս. Հոգւոյն «Եւ յորդու», ղըւման հարցը:

¹ Լրագրիս մէջ երկիւր խորագիրն է՝ «Վանական վարդապետի համեմատութիւն ասացեալ ի խնդրոյ Պետրոսի»:

զոր նա համութեամբ “Ս. Հարց բանից, գրեց իբրեւ պատասխան: Փոքրիկ գրուածքս իրական իւր պատմութեան մէջ առած է, հետեւաբար անոր հետ ստէպ օրինակուած եւ տպուած է (այս մասին յետոյ): Առանձին ալ կը գտնուի ձեռագիրներու մէջ. հմտ. Թորոս Աղբար Բ. 323: Հատածս ունեցած է նաեւ լատիներէն թարգմանութիւն մը ի ձեռն գետերմանի¹:

Բ. Թուղթ առ Դաւիթ մոլորեցուցիչ: իրական կ'աւանդէ (էջ 186) թէ իւր վարդապետը առ Դաւիթ մոլորեցուցիչ “Գրեաց զիր սաստից եւ մեղադրանաց. . . թէ ընդէր զերեւումն դիւին քրիստոսի համարիք, ով քրիստոնեայք, . . . Թուղթս այժմ մեր ձեռքը չէ հասած:

Գ. Յաղագս տարեւմտից կամ Յաղագս տարեւմտին ի Վանական վարդապետէն: Հոս հեղինակը “Բաւական հետաքրքրական եւ միանգամայն զուարճալի տեղեկութիւններ կու տայ նկատմամբ հայկական ամսոց անուանց, (ԲՁՄ. 1897, էջ 336): Երկս կարեւոր է նաեւ հնախօսական տեսակէտէ: Հ. Ե. Տայեցի զայն Բաղմալէպի մէջ (1897, էջ 336) հրատարակած է առջեւն ունենալով երկու ձեռագիր, մին անթուական, իսկ միւսն գրուած 1395 թուին:

Դ. Պատճառք վասն առաջաւորաց պահոց արարեալ Վանական վարդապետի վասն հակառակաց եւ այսպանողացն զսուրբ պահս (կար. 893, ՀԸ. 1894, ՂԸ. 939, ՀԹ. 1935): Դարձեալ

Ե. Հարցմունք Վանական վարդապետին Երկու աղալն ի մի երկան (Արրտ. 1903, էջ 187):

Վարդան Բաղիշեցւոյ ցուցակէն են տուելու, որ կը յաւելու. “Ի թիւն ճՀԷ երկու օր Գիրք բովանդակ հարց եւ պատասխանիք Փիլոնի եւ այլոցն եւ միոյն հետ բարեխօս եւ ք. խորանցն մեկնութիւն եւ այլ ասացուածք վարդապետացն եւ այսոնք են հարցմունք Վանականայ (Արրտ. 1903, էջ 187):

Զ. Հարցումն եւ պատասխանիք զոր արարեալ է Վանական վարդապետի ի Ս. Գրոց: Ոչ միայն ի Ս. Գրոց այլ եւ յարտաքնոց ալ ունի, ինչպէս Ն. Բիւզանդացւոյ մէկ ձեռագիր օրինակութենէն կը տեսնեմ:

Ձեռագիրը ծանօթ են. Վենետ. Միտիթ. Մատ. ի մէջ երկու օրինակ. մին կից Պատմու-

թեան Վարդանայ էջ 510 (յամէ 1307. հմտ. Վարդան. տպ. Վենետ. էջ ԺԱ) եւ միւսն Ուրբաթագրքի մը մէջ, էջ 401, որուն համար կ'ըսուի թէ տարբեր է առաջինէն: Օր. մ'ալ կը յիշուի Տաշեան՝ Յուց. հայ 2 եւ. ի Բերլին. Թ. 88, թղ. 47բ—55ա: Բաց ասոնցմէ կը յիշատակուին Հարց եւ պատասխանիք Վանական վարդապետի. Հարց. երթ ի ծով եւ ընկեա կարթ: Պատասխանի. կարթն մի ըմբռնէ (Ֆինգ. Յուց. Tüb. 95, 15) եւ Հարցմունք համառօտ Վանական վարդապետի. Հարցումն. Ես եմ Տէր Աստուած Աբրահամու. . . (Անդ. 97. 6): Այս երկու հատածն ալ Ն. Բիւզանդացւոյ օրինակութեան մէջ չգտայ:

4. Անհարազատ կամ տարակուսական մանր երկեր:

ա. Էջմիածին Գէորգեան ցուցակէն մէջ (Թ. 57) կայ “Հատուած ինչ պատմութեան ի Վանական վարդապետէ վասն Թադէոս Առաքելոյն, . . . Արդեօք կտորս անոր պատմութեան նշխարներէն է թէ “Վանական վարդապետի ասացեալ վասն Հայոց ազգին զովեաւ, . . . խորագրեալ երկն է, որ այլուր հետեւեալ խորագրով ալ կը ներկայանայ. “Վանական վարդապետի ասացեալ ըսն հաւատալի, . . . Սկիզբն է “Կենսաբուխ սուրբ Աւետարանն զԹադէոս” (Տաշ., Յուց., էջ 469): Եթէ վերջինս է, այն ատեն երեք կերպով խորագրուած երկս կը զանաւորուի: Տաւուշեցւոյ եւ անոր հեղինակ կը մատնանշեմ զՎարդան Վանական, երեք պատճառէ դուրս: Նախ՝ 2 եւ. ոգրի մը մէջ կը հանդիպինք “Այլ բան վասն հաւատոյ ասացեալ սուրբ վարդապետին Վարդանայ — Կենսաբուխ սուրբ Աւետարանն զԹադէոս Առաքեալն ի ԲԺ. իցն առէ” (Macler, Catalogue, Թ. 241, 153 ա—209): Երկրորդ՝ գործքս հրատարակուած է Գիրք Թղթոցի մէջ (էջ 533) եւ վերջը կ'ըսուի թէ այդ ամփոփուած է Վարդան անուն գրքին մէջ: Երրորդ՝ ժողովածու հաւաքածոյի մը մէջ կայ “Վանական վարդապետի ասացեալ ըսն հաւատալի — Կենսաբուխ սուրբ Աւետարանն. . . ,” եւ ասոր կը յաջորդէ “Այլ բան Վանականին Վարդանայ զընալ Զինչ է ճրագալոյցին լուծանելն, (Հանգ. Ամս. 1906, էջ 91):

Վանականի անուամբ կը յիշուին հետեւեալ երկերն ալ:

Բ. “Վանական վարդապետի ի ճրագալոյցն ըսն, (կար. 1636) կամ “Վանա-

¹ Deux historiens arm. traduits par. M. Brosset. St. Pétersbourg 1870 ի յաւելումս. Petermann, Confessio Vanacani doctoris, էջ 203:

կան վարդապետին Ձինչ է ճրագալոյցին լուծումն, (Տաշ., Յուգ., էջ 469):

Է. «Աղօթք տղայոց առ ամենասուրբ Երրորդութիւնն», (Կար. 684): Որովհետեւ այս երկուքն ալ լոկ վանական անունը կը կրեն դիւրին չէ Յովհ. Տառնչեցւոյ գրչին արդիւնք համարիլ, երբ մանաւանդ հակառակաց պատճառներ կան, վասն զի Համամանն տեսած է ձեռագիր մը, որուն մէջ առաջինը խորագրովս է պսակուած «Այլ քան Վանականին Վարդանայ գրեալ Ձինչ է ճրագալոյցին լուծանելն¹», (Հմմտ. եւ վերը Թ. 4ա): Իսկ երկրորդին նկատմամբ Հ. Տաշեանի Յուգակին մէջ կը կարդանք «Վարդան վարդապետի ասացեալ աղաւթք տղայոց առ սուրբ Երրորդութիւնն, առաւատեան (Անդ. 286, էջ 686, Թշ. 111ա)²»:

Դ. Նորին (Վանականայ) Յաղագս աստիճանաց եկեղեցւոյ թէ ո՞ր եցոյց Զրիստոս (Macler, Catalogue, Թ. 199, Թշ. 240):

Ե. Վանական վարդապետի ասացեալ վասն մեղաւորաց (Անդ. 128, 201ա):

Զ. Վասն անքուն որդանցն Վանական վարդապետի ասացեալ «Եկայք աստանօր ի միասին որդիք Ադամայ» (Տաշ., Յուգ., էջ 49): Երկս իրաւամբ վերագրուած է Վարդան վանականի (Հմմտ. Տաշ., Յուգ., էջ 17 եւ 805):

Է. Վանական վարդապետի հց. Դաւիթ ի յԱթէնս իրալէս չորսու (Հանդ. Ամս. 1906, էջ 94):

Ը. Տէր Մարգարէ առ Գրիգոր կաթ. կը գրէ «Համախոհ եմ վերագրելոցս ի յանդարձոյ հօրեղբօրն իմօյ, որ հրամայէր թէ օձն կամի շարժել զտուտն, ջանացարուք ոչ տալ տեղի գլխոյն եւ մի տայք խաբողին³»: Ասով կը տեսնուի թէ Յովհ. Տառնչեցի ունեցած է կտակ մը, բայց հարց է թէ գրաւոր էր այն եթէ բերանացի:

Ահա ասոնք են «վանական» անունն տակ մեզի հասած երկասիրութիւններն, որոնք ցիր ցան ձեռագիրներու մէջ պահուած են:

¹ Համամանն «Յուգակ Գաղատիոյ հայ. 2եռագրաց (անտիպ) Թ. 11, Թշ. 525բ-528ա: Ուրիշ ձեռագիր հաւանական վանականայ, Հմմտ. Հանդ. Ամս. 1906, էջ 91:

² Կարինեան (Յուգ. 2196) կը յիշէ Բարդաղիբ մը յանուն վանականայ:

³ Ստ. Օրբելեան Պատմ. նախագին Սիսական Բ, Փարիզ 1859, էջ 209:

Գրութիւններ բազմաթիւ, որոնց Յովհ. Վանականի ըլլալուն հարազատութեան մասին խնդիրներ կը յառնեն, վասն զի Վանական յորջորջանքը միայն նա ստանձնած չէ: Սակայն անոր պատմութիւն մը գրած ըլլալուն եւ Յորայ ու Ամբակունքի եւ ուրիշ մի քանի երկերու մասին (ինչպէս դաւանութիւն Հոգւոյն սրբոյ եւ Գիր սաստից առ Դաւիթ եւն եւն) կարելի չէ տարակոյս յարուցանել:

Ինծի ծանօթ գրութիւններէն դատելով վանականի վայելած համբաւին համապատասխան շատ սակաւ գործք կայ ասոնց մէջ, որ կարենայ նիւթին կամ ոձին կողմանէ իրեւել գրչի ընտիր արգասիք նկատուիլ: Իւր Յորայ մեկնութիւնն հաւաքածոյ է եւ հետեւաբար իւր կողմանէ մեծ գործակցութիւն մը չի ցոլար անոր մէջ եւ այժմ, որչափ կը կարծեմ, իւր նշանաւոր ու պատուաբեր գործքն կը մնայ Ամբակում մարգարէին «Տէր զուր քո լուայ» աղօթքին մեկնութիւնը, որմէ գուցէ դաբնին խլէր պատմութիւնը, որ ինչպէս տեսանք ամէն բան լափող ժամանակին կեր եղած կը թուի եւ մեր ձեռքն հասնելու չեմ գիտեր որչափ յոյս ունենալու է: Նա իրեւել դաստիարակ եւ ուսուցիչ որչափ կ'երեւայ ջանած է երկերէն մի քանին հարցմամբ ու պատասխանով, խրատելով քաղաքացիները գրել, որպէս զի ունին դիրքներն կամ ընթերցողները կարենան դիւրաւ իրողութեանց հասու ըլլալ եւ մտաց մէջ խորամտ գործակ:

Միշտ հաստատուն կը մնայ թէ անկաւաւելի ճգնած է աշակերտութիւն հասցնել ու եւ անոնցմով ոչ թէ մէկ գրչով այլ շատ գրչով գրելու, վասն զի քանի անգամ որ անոնք իրենց գրիչը կը շարժէին անկէ առած խրատներէն կամ անոր աղբիւցութենէն բառ մը իրենց գրչէն կը ծորէր: Այսպէս իւր աշակերտներու միջնորդութեամբ նա երկար ապրեցաւ եւ մինչեւ ցայսօր անոնցմով ու իւր երկերով փոքր դիրք մը չի գրաւեր հայկական գաղութեան պատմութեան մէջ:

Հ. Հ. ՈՍԿԵԼՆ

